

Θριαμβικές διαβάσεις

Της ΜΑΡΙΑΣ ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ

Ιστορικού, Εθνικό Ιδρυμα Ερευνών/
Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών

ΤΑ ΘΑΥΜΑΤΑ που εξιστορούνται στο μνηολόγιο του Σεπτεμβρίου έχουν, σε ένα μεγάλο μέρος τους, περιγραφές για την διάσωση φυσικών προσώπων, εικόνων και λειψάνων μέσα από το στοιχείο του νερού. Λίμνες, ποταμοί και θάλασσες διαφυλάσσουν αγίους ή ιερά κειμήλια απειλούμενα από την κοσμική εξουσία. Ορισμένοι επίσης από τους αγίους που εορτάζουν αυτό τον μήνα ευλογούν την πέτρα, κάνοντας να αναβλύσει από αυτήν νερό, την καθαρτήρια και ζωογόνα δύναμη του οποίου προσφέρουν έτσι στους πιστούς. Διηγήσεις για την υπερφυσική διάβαση ποταμών και θαλασσών βρίσκουμε στην Παλαιά Διαθήκη, με γνωστότερες τις προεξαγγελτικές διασώσεις του περιούσιου λαού του Ισραήλ από τον Μωυσή και τον Ιησού του Ναυή. Στο Συναξάριο της Κωνσταντινούπολης μνημονεύεται την 1η Σεπτεμβρίου, που είναι και η πρώτη της Ινδίκτου, η θριαμβευτική διαπεραίωση του Ιορδάνη, και, τρεις

μέρες αργότερα, η διάβαση της Ερυθράς Θάλασσας. Η υπερνίκηση του φυσικού εμποδίου των νερών συμβαδίζει με τη νικηφόρα έκβαση των περιπετειών του ευλογημένου από τον θεό λαού, και επισφραγίζεται από την ήττα των εχθρών του. Σε αυτά τα βιβλικά επεισόδια η θάλασσα και ο ποταμός γίνονται φυσικοί προστάτες και σύμμαχοι του λαού του θεού στη μάχη για την επιβίωσή του αλλά και τη σωτηρία των ιερών παλλαδίων του. Η ανάμνηση των επεισοδίων αυτών στο χριστιανικό εορτολόγιο δείχνει την πρόθεση προεικόνισης, μέσω των περιγραφών τους στα βυζαντινά Συναξάρια, της επερχόμενης σωτηρίας.

Τα θαύματα του νερού στη βιβλική ιστορία των Εβραίων γεωγραφικά ανήκουν στις περιοχές της Μέσης Ανατολής. Στην Μεσόγειο, την «*προς ημάς θάλασσα*» του αγίου Βασιλείου, που υπήρξε η κατεξοχήν θάλασσα της οικουμένης για τον Ηρόδοτο, αλλά και για πολλούς αιώνες μετά –όπως επισημαίνει ο Marc Bloch στο βιβλίο του για τον Μεσαίωνα–, οι υπερφυσικές διελεύσεις των υδάτων συνδέονται με τον Ποσειδώνα και τους γιους του Ωρίωνα και Εύφημο. Θαυματουργικές διαπεραιώσεις ποταμών, όπως η άβροχη διάβαση του Υδάσπη από τον Διό-

νυσο και την ακολουθία του στη μυθική μάχη κατά των βαρβάρων Ινδών, εγκωμιάζονται επίσης από τον Νόννο τον Πανοπολίτη. Πολλαπλές όμως είναι και οι μυθικές διηγήσεις που πλαισιώνουν ιστορικές εκστρατείες, όπως η πορεία του Κύρου προς τη Βαβυλώνα, όπου, σύμφωνα με τον Ξενοφώνα, ο Ευφράτης υποχώρησε, πράγμα που αποτέλεσε και ένδειξη θείας ευνοίας για την έκβαση της εκστρατείας. Μια απευθείας συσχέτιση της διέλευσης του Παμφυλίου πελάγους από τον Μ. Αλέξανδρο και τον στρατό του με την Εξοδο και τη διάβαση της Ερυθράς Θάλασσας από τους Ισραηλίτες, κάνει ο Φλάβιος Ιώσηπος. Στο άλλο άκρο της Μεσογείου, οι διαπεραιώσεις στρατευμάτων, όπως εκείνη του στρατηγού Σκιπίωνα στην Καρθαγένη της Ισπανίας, εντάσσονται σε μια σειρά θαυμαστών διαβάσεων, που πλαισιώνουν τις αφηγήσεις για τις ευκλείεις στρατιωτικές επιχειρήσεις των Ρωμαίων και εγγράφονταν στην οικουμενική ιδεολογία του ρωμαϊκού θριάμβου.

Εξίλασμός μέσω του νερού

Οι θριαμβικές διασώσεις από το νερό της θάλασσας ή των ποταμών σχετίζονται οπωσδήποτε με τη συμβολική ιδιότητα του ως μέσου καθαρισμού. Στο βιβλίο του για το νερό και τα όνειρα, ο Γκαστόν Μπασελάρ επισημαίνει ότι το διαυγές νερό είναι για το ασύνειδο μια έκκληση κατά της μόλυνσης, πράγμα που απηχείται και στον Ψαλμό πενήντα: «*πλυνείς με και υπέρ χιόνα λευκανθήσομαι*». Οι εορτές του Σεπτεμβρίου μεταφέρουν αυτή την ανάγκη για εξίλασμο μέσω του νερού: από την καταστροφή των νερών διασώζονται πολλοί αγίοι – αλλά και εικόνες, όπως εκείνη της Παναγίας των Μιασπνών, που εορτάζεται την πρώτη Σεπτεμβρίου. Ο αγίος Μάμας (2 Σεπτ.) σώθηκε από άγγελο όταν τον έριξαν στη θάλασσα, το ίδιο και ο αγίος Θεόδωρος ο Αλεξανδρείας (12 Σεπτ.). Ο αγίος Πέτρος της Ατρώας (13 Σεπτ.) πέρασε αβρόχως τον ποταμό Αλυ της Μικράς Ασίας, ενώ η οικογένεια του αγίου Ευσταθίου (20 Σεπτ.) σώθηκε θαυματουργικά από τα νερά ποταμού. Ο προφήτης Ιωνάς (21 Σεπτ.) σώθηκε από τη θάλασσα, όπως και ο αγίος Καλλίστρατος (27 Σεπτ.), ενώ στο ίδιο δεκαήμερο γιορτάζεται και η μνήμη του αγίου των ναυτικών Φωκά (22 Σεπτ.) από τη Σινώπη του Πόντου. Ανάμεσα στα πιο φημισμένα θαυματουργά νερά, και ένα από τα πιο φημισμένα λούματα της Μικράς Ασίας, ήταν και το εν Χώναις της Φρυγίας, στις αρχαίες Κολόσσαις, που

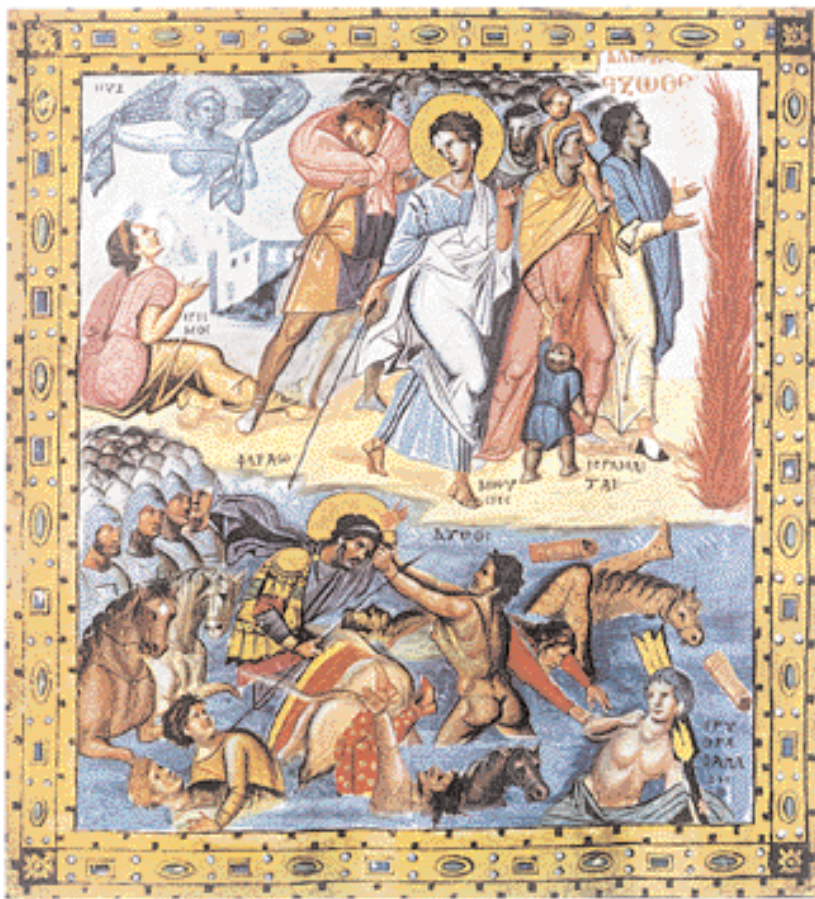
γιορτάζεται στις 6 Σεπτεμβρίου. Μολονότι ο φημισμένος ναός του Αρχαγγέλου Μιχαήλ δεν σώζεται, η σχετική βυζαντινή αγιολογική παράδοση και εικονογραφία για το θαύμα στο οποίο οφείλεται η διατήρηση της λειτουργίας του, είναι πλούσια. Τα λούματα ή λούσματα ήταν διαδεδομένα στο πλαίσιο του θεσμού των διακονιών του Βυζαντίου, όχι μόνο στην Κωνσταντινούπολη αλλά και στις επαρχίες της αυτοκρατορίας. Στην Κωνσταντινούπολη και στα περιχώρα της στη Θράκη γιόρταζαν τον Σεπτέμβριο τα αγιάσματα του αγίου Νικήτα, του αγίου Μάμα, της αγίας Ευφημίας και των Γενηθίων της Θεοτόκου· φημισμένα ήταν επίσης τα αγιάσματα του αγίου Νικήτα και της αγίας Ευφημίας στη νήσο Χάλκη.

Η λατρεία της αγίας Ευφημίας της Χαλκηδόνας, που η σύναξή της εορτάζεται σε Δύση και Ανατολή στις 16 Σεπτεμβρίου, είναι από τις πιο διαδεδομένες στους δρόμους της Μεσογείου. Την ίδια μέρα εορτάζεται και η αγία Σεβαστιανή, που το σκήνωμά της σώθηκε από τη θάλασσα, από όπου το συνέλεξαν οι πιστοί της στη Ραιδεστό. Τα μαρτύρια, τα εγκώμια και τα συναξάρια της αγίας Ευφημίας εμπρικλείουν και προβάλλουν όλες τις πλευρές της θαυματουργικής δύναμης που συμβολίζεται διά του εξίλαστριου ύδατος. Η αγία μαρτύρησε στη Χαλκηδόνα το 303 και το λείψανό της τοποθετήθηκε σε βασιλική αφιερωμένη στη μνήμη της στην ίδια πόλη. Οι θαυματουργές δυνάμεις των λειψάνων της έγιναν περισσότερο γνωστές ύστερα από ένα θαύμα, το οποίο μνημονεύεται και στο Συναξάριο της Κωνσταντινούπολης: κατά την Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο, το λείψανο της αγίας επέλεξε να κρατήσει στα χέρια τα βιβλία με τα ορθόδοξα δόγματα και να απορρίψει τα βιβλία των αιρετικών. Η θαυματουργή αυτή παρέμβαση της αγίας υπέρ της Ορθοδοξίας μέσα σε μια Οικουμενική Σύνοδο συνέβαλε αποφασιστικά στον θρίαμβο της Ορθοδοξίας και οδήγησε πιθανότατα στην ταυτόχρονη ανάμνηση του μαρτυρίου της τόσο στο βυζαντινό όσο και στο δυτικό εορτολόγιο.

Θαλάσσια περιπλάνηση

Η λατρεία της αγίας Ευφημίας, ως συμβόλου της Ορθοδοξίας, με απήχηση στη Ρώμη, ώθησε αργότερα τον Βυζαντινό αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Ε΄ να πετάξει την πολύτιμη λειψανοθήκη της στη θάλασσα και να μετατρέψει σε κοσμικό κτήριο τον ναό της κοντά στον Ιππόδρομο της Κωνσταντινούπολης, όπου είχαν στο μεταξύ μεταφερθεί τα λείψανά της. Η ανακάλυψη των λειψάνων να επιπλέουν στη θάλασσα της Προποντίδας ακολουθήθηκε από τη μεταφορά τους στη Λήμνο, όπου προστατεύτηκαν και λα-

▼ Η Διάβαση της Ερυθράς Θάλασσας. Μικρογραφία από βυζαντινό Ψαλτήριο των αρχών του 10ου αι. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη.

των υδάτων

τρεύτηκαν έως τα χρόνια της βασιλείας του Λέοντα Δ' και της Ειρήνης, οπότε μεταφέρθηκαν και πάλι στην Κωνσταντινούπολη. Η περιπλάνηση της λειψανοθήκης μεταξύ Χαλκηδόνος, Κωνσταντινούπολης και Λήμνου δείχνει τη διατήρηση μιας λατρείας η οποία ήταν κοινή ανάμεσα στους πληθυσμούς της περιοχής αυτής, και που η καταγωγή της ανιχνεύεται στους πρώτους χριστιανικούς αιώνες. Η προβολή της μνήμης της αγίας Ευφημίας στην Ζ' Οικουμενική Σύνοδο στη Νίκαια, με την ανάγνωση της ομιλίας του Αστερίου, επισκόπου Αμασειάς του Πόντου τον 5ο αιώνα, στην οποία περιγράφονται σκηνές από το μαρτύριό της, συνέβαλε στην καταδίκη των εικονομάχων. Η επιβίωσή της από τον εικονομαχικό διωγμό, η θαλάσσια περιπλάνησή της και η αποκατάστασή της μέσα στις επίσημες διαδικασίες της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου, καθώς και ο αριθμός των ομιλιών, των εγκωμίων και των ναών που της αφιερώθηκαν, και τέλος η μετάφραση της ομιλίας της στα λατινικά από τον Αναστάσιο Βιβλιοθηκάριο τον 9ο αιώνα, δείχνει το πλήθος των μέσων με τα οποία προβλήθηκε η αγία ως έκφραση της οικουμενικής και θριαμβευτικής νίκης της Ορθοδοξίας σε Δύση και Ανατολή. Η λατρεία αυτή διαδόθηκε

– με την εύνοια του ανώτατου κλήρου και της αριστοκρατίας, αλλά και των ορθόδοξων αυτοκρατόρων– από τον 8ο αιώνα, όπως προκύπτει από τις γραπτές και τις αρχαιολογικές μαρτυρίες.

Στις οικουμενικές γιορτές του Σεπτεμβρίου ανήκουν επίσης οι επέτειοι της αυτοκράτειρας Πουλχερίας (10 Σεπτ.), η οποία συγκάλεσε την Δ' Οικουμενική Σύνοδο, του πάπα Ρώμης Μαρτίνου (16 Σεπτ.), όπως και η μνήμη του αγίου Ευμενίου, ο οποίος επεχείρησε, κατά την ΣΤ' Οικουμενική Σύνοδο, να συμφιλιώσει τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Δ' με τους αδελφούς του, μνήμη η οποία συμπίπτει μάλιστα με την εορτή (18 Σεπτ.) όλων των πατέρων που έλαβαν μέρος στη σύνοδο αυτή. Με τη θριαμβική παράδοση της αυτοκρατορίας συνδέεται και η εκδοχή η οποία αναφέρεται στο Συναξάριο της Κωνσταντινούπολης την ημέρα της εορτασμού της Υψώσεως του Σταυρού, για το όραμα του Μεγάλου Κωνσταντίνου, μετά το οποίο ο αυτοκράτορας έγινε «εγκρατής πάσης οικουμένης».

Οι εορτασμοί για τις θριαμβικές διαβάσεις των υδάτων του Σεπτεμβρίου, του πρώτου, κατά το εκκλησιαστικό ημερολόγιο, μήνα του αείρου χρόνου της φύσης –ο οποίος τη μέρα αυτή αλ-

▲ Ο Άγιος Ενοιάθιος και σκηνές του βίου του. Στρατιωτικός επί Τραϊανού, όταν επιστρέφει, έχοντας στήσει «ρόπαια κατὰ των πολεμίων», στη Ρώμη, ο Ενοιάθιος ομίγει με την οικογένειά του, που είχε σωθεί θαυματουργικά από τα νερά ποταμού. Η λατρεία του Αγίου ήταν διαδεδομένη στην Καππαδοκία κατά τη μεσοβυζαντινή εποχή. Εικόνα του 1826, με καραμανλίδικες επιγραφές (πηγή: «Λιμάνια και καράβια στο Βυζαντινό Μουσείο». Εκδ. ΥΠΠΟ-ΤΑΠΑ, Αθήνα 1997).

◀ Η Αγία Ευφημία. Εικόνα του ζωγράφου Ιεροθέου, 18ος αι., στον ναό του Αγίου Γεωργίου Οικουμενικό Πατριαρχείο, όπου φυλάσσονται και τα λείψανα της Αγίας (πηγή: «Το Οικουμενικό Πατριαρχείο», επιμ. έκδ. Α. Παλιούρας, Αθήνα-Γενεύη 1989).

λάζει για να μπει στην εποχή της φθινοπωρινής άπλοιας, όπως ορίζει το βυζαντινό απόφθεγμα «του Σταυρού σταύρωνε και δένε»– αποδίδουν την ευχή για τη διαφύλαξη και την αέναη επικράτηση της ίδιας της αυτοκρατορίας. Τον μήνα αυτό αντιβούσσε στην Κωνσταντινούπολη το αυτοκρατορικό πολυχρόνιο (ευχές για μακροβιότητα), στις επίσημες τελετουργίες κατά τις οποίες ο αυτοκράτορας έβγαινε από το Παλάτιο: κατά την 1η, αλλά και τις 8 Σεπτεμβρίου, εορτή του Γενέσιου της Θεοτόκου (κατεξοχήν εορτή του ναού των Χαλκοκρατείων), και έξι μέρες αργότερα (14 Σεπτ.), εορτή της Υψώσεως του Σταυρού στην Αγία Σοφία. Οι θριαμβοί της αυτοκρατορίας, που από τις αρχές της ζωής της έδειχναν να συνεχίζουν τους ρωμαϊκούς θριάμβους και να την προβάλλουν στο πέρασμα των αιώνων ως δυσάλωτη, ήταν άλλωστε ζυμωμένοι με τις ζωντανές μνήμες αλλά και τις ευχετήριες επευφημήσεις για την ακλυδώνιστη, όπως πιστευόταν, επικράτησή της επί παντός εχθρού.

Ενδεικτική βιβλιογραφία
Φ. Κουκουλές, «Βυζαντινών βίος και πολιτισμός», Αθήνα 1948, τόμ. Β 1.

Κ. Μερκεντίτης, «Υπερφυής διάβασις θαλασσών και ποταμών», Θεολογία 31 (1960), και Θεολογία 32 (1961).

Fr. Halkin, «Euphémie de Chalcedoine», Bruxelles 1965.

Θ. Δετοράκης, «Οι άγιοι της πρώτης βυζαντινής περιόδου της Κρήτης και η σχετική προς αυτούς φιλολογία», Αθήνα 1970.

Κωνσταντίνα Μέντζου-Μεϊμάρη, «Επαρχιακά εναγή ιδρύματα», Βυζαντινά 11 (1982).

Ελεονώρα Κουντούρα-Γαλάκη, «Η αγία Ευφημία στις σχέσεις παπών και αυτοκρατόρων», Σύμμεικτα 7 (1987).

Ν. Ατζέμογλου, «Τ' Αγιάσματα της Πόλης», Αθήνα 1990.

Μ. Κορδώσης, «Τα γεωγραφικά στοιχεία στην Εξαήμερο του Μεγάλου Βασιλείου», Ιωάννινα 1991.

Ηλ. Αναγνωστάκης, «Βυζαντινή μελωνυμία και μελίκρατος πότος. Αντιλήψεις για τη χρήση των μελισσοκόμων προϊόντων στο Βυζάντιο ως τον 11ο αιώνα, Η μέλισσα και τα προϊόντα της», Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ιδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 2000.